

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ**

НИКОНЕНКО РУСЛАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 7.08:097'06

**ПЛАСТИЧНА РЕЖИСУРА В УКРАЇНСЬКОМУ ТЕАТРАЛЬНОМУ
МИСТЕЦТВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

26.00.01 – теорія та історія культури

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства**

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано у Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, професор
Деркач Світлана Миколаївна,
Київський національний університет
культури і мистецтв, декан факультету
режисури естради.

доктор мистецтвознавства, професор
Станіславська Катерина Ігорівна,
Київський національний університет театру,
кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого,
професор кафедри музичного виховання;

кандидат педагогічних наук, професор
Стрельчук Вікторія Олександрівна,
Приватний вищий навчальний заклад
«Київський університет культури»,
професор кафедри мистецтв.

Захист відбудеться 26 березня 2021 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01601, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розіслано 26 лютого 2021 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українське театральне мистецтво – складне динамічне художнє явище, тенденції розвитку якого наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. актуалізують увагу дослідників до проблеми активізації процесів конвергенції різноманітних елементів аудіальних та візуальних видів мистецтва. Вітчизняні театральні режисери інтегрують в створену ними за законами драматичного мистецтва художню конструкцію різноманітні жанрові моделі та засоби пластичної виразності.

Проблематика українського театального мистецтва кінця ХХ – початку ХХІ ст., особливості пластичного вирішення конкретних постановок, тенденції використання пластичних засобів виразності вітчизняними режисерами досліджувалися у працях С. Васильєва, М. Гринишиної, В. Жили, Н. Єрмакової, О. Лачко, Н. Маньківської, В. Мізяка, В. Пацунова, Ю. Станішевського. Певні аспекти сучасної пластичної режисури стали предметом дослідження О. Абрамович, Н. Владимірової, Л. Голубцової, О. Зінич, М. Ковальова, О. Ковальчук, О. Клековкіна, Ю. Москвічової, Л. Пацунової, К. Станіславської, В. Фіалко.

Проте, науковці лише частково враховують специфіку розвитку пластичної режисури в українському театальному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст., що визначає формування нових напрямів дослідження сучасної вітчизняної театальної практики.

Актуальність теми дисертації зумовлена об'єктивною потребою комплексно проаналізувати особливості розвитку сучасного вітчизняного театального мистецтва з урахуванням специфіки трансформації процесу створення пластичної композиції вистави.

Наразі українське театральне мистецтво, як і наприкінці ХХ ст., лишається об'єктом авторських експериментів постановників, спроб посилення впливу сенсорно-змістових аспектів вистави на глядача, перетворення її на соціально значуще явище завдяки використанню принципів пластичної режисури.

З огляду на недостатню розробку проблеми, набуває актуальності проведення комплексного мистецтвознавчого дослідження особливостей пластичної режисури в українському театальному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Принципово важливою є необхідність узагальнення значного досвіду пластичної режисури та виявлення новаторського бачення, власних підходів і методів сучасних вітчизняних театральних діячів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано в межах теми наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Мистецтво як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (номер державної реєстрації 0118U100122),.

Мета дослідження – виявити особливості пластичної режисури в українському театальному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити стан розробленості обраної тематики;
- охарактеризувати теоретико-методологічну основу та розробити методику, що дає змогу досліджувати пластичну режисуру в українському театральному мистецтві на прикладі вистав означеного періоду;
- сформувати понятійно-категоріальний апарат предметної сфери дослідження;
- дослідити функції та специфіку пластичної режисури, проаналізувати процес становлення цілісної концепції пластичної режисури;
- висвітлити та охарактеризувати тілесність актора як формотворчий елемент режисерської мови;
- конкретизувати роль просторово-часових відношень як важливих елементів пластичної режисури; розглянути сценографічне мистецтво як складову пластичної режисури;
- виявити специфіку візуальної пластичної виразності в контексті трансформаційних процесів українського театального мистецтва кінця XX – початку XXI ст. (на матеріалі драматичних театрів);
- виявити особливості трансгресії художньої образності пластичних дійств на українській театральній сцені 1991–2020 рр.;
- окреслити перспективи розвитку вітчизняної пластичної режисури в контексті глобальних і глокальних тенденцій театального мистецтва XXI ст.

Об'єкт дослідження – сучасне українське театральне мистецтво.

Предмет дослідження – пластична театральна режисура кінця XX – початку XXI ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991–2020 рр. – після проголошення Незалежності вітчизняні театральні режисери активно інтегрують в художню конструкцію постановок різноманітні жанрові моделі та засоби пластичної виразності.

Методи дослідження. Дослідження базується на комплексному підході до вирішення поставлених завдань, що дало змогу охарактеризувати пластичну режисуру як цілісне явище світового та українського театального мистецтва в ретроспективі та на сучасному етапі.

Компаративний метод дав змогу розглянути особливості розвитку пластичної режисури в європейському, російському та українському театрі в ретроспективі, а також загальні та специфічні засоби візуальної пластичної виразності в театральних постановках в Україні кінця XX – початку XXI ст.

Дослідження джерел, що розкривають особливості генези пластичної режисури в театральному мистецтві різних країн у різні історичні періоди, вимагало використання діахронного та синхронного аналізу, що посприяло виявленню її функцій, традиційних та новаторських засобів.

У дисертації застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, спеціальні мистецтвознавчі методи спостереження, жанрово-стильового та композиційного аналізу.

Діалектичний метод дав змогу виявити взаємозумовленість розвитку театрального мистецтва, а принцип історизму – дослідження пластичної режисури в ракурсі циклічної динаміки становлення сучасного вітчизняного та світового театру.

Виділені підходи та методи становлять методологічну базу дослідження, що дала змогу виявити особливості пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI ст.

Джерельною базою дослідження є вистави українських режисерів (відеозаписи, телевізійні фільми, кіноекранізації та ін.), поставлені за період 1991–2020 рр.

У дисертації використані раніше не досліджені (або малодосліджені) театральні постановки здійснені українськими режисерами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняному мистецтвознавстві проаналізовано особливості пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI ст.

У дисертації вперше:

- досліджено феномен пластичної режисури в українському театральному мистецтві 1990–2020 рр.;

- запропоновано методику, що дає змогу досліджувати пластичну режисуру в українському театральному мистецтві на прикладі вистав означеного періоду, в яких демонструються можливості даного феномену;

- простежується логіка розвитку та трансформація методологічних принципів театральної режисури, що засвідчує зміни режисерського погляду на актуальні проблеми сучасності, специфіку переходу до постдраматичних методів діяльності;

- виявлено специфіку сенсорних пластичних взаємодій актора як одного з основних засобів втілення режисерської концепції;

- здійснено мистецтвознавче дослідження тілесності в контексті специфіки театрального мистецтва; виявлено і проаналізовано спільні та відмінні ціннісні установки, а також форми репрезентації акторської тілесності в теоретичних розробках та сценічній практиці провідних режисерів XX – початку XXI ст.;

- досліджено проблематику візуальної пластичної виразності в творчості українських режисерів авангардних, драматичних театрів та театрів-студій у 1990-ті – на початку 2000-х рр.; розглянуто особливості процесів конвергенції елементів візуальних та аудіальних видів мистецтв в умовах вітчизняного театрального простору означеного періоду;

- на основі комплексного аналізу театральних постановок Д. Богомазова, А. Жолдака, В. Козьменко-Делінде, С. Маслобойщикова, С. Павлюк, О. Складенка, Т. Хазановської та ін. виявлено специфіку та індивідуальні особливості використання засобів пластичної виразності українськими режисерами з метою розкриття сенсорно-змістового наповнення постановок на сценах драматичних театрів України;

- екстрапольовано філософський концепт трансгресії на галузь пластичної режисури; розглянуто проблематику трансгресії художніх форм у сучасному вітчизняному театрі на матеріалі Експериментального театру-студії

режисера В. Більченка, творчої майстерні Національного центру театального мистецтва імені Леся Курбаса «Театр у кошику» (режисер І. Волицька), Центру сучасного мистецтва «ДАХ» В. Троїцького та Криворізького театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху» О. Бельського.

Здійснено спробу подолання монографічного підходу та прагнення подати пластичну режисуру трьох останніх десятиліть як складний мистецький процес з логічним розвитком, що відображає художньо-естетичні, соціокультурні та духовні трансформації українського суспільства.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження тілесності в контексті специфіки театального мистецтва;
- аналіз процесу переходу розуміння тілесності актора від відстороненого до динамічного в контексті трансформаційних процесів театального мистецтва;

Уточнено та доповнено:

- роль просторово-часових відношень як важливих елементів пластичної режисури;
- особливості сценографічного мистецтва як складової пластичної режисури.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали окремих розділів і підрозділів дослідження можуть бути використані в педагогічній і навчальній практиці театральних та гуманітарних закладів вищої освіти; стати історіографічною, фактологічною та теоретичною базою для розробки питань, пов'язаних з особливостями пластичної режисури, розвитком сучасного театального мистецтва в Україні, специфікою використання візуальної пластичної виразності українськими режисерами. Висновки дисертації можуть стати підґрунтям для подальших ґрунтовних мистецтвознавчих і театрознавчих досліджень. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження збагатять лекційні курси з історії та теорії українського театального мистецтва; спеціальні курси з історії та методології режисури у закладах вищої мистецької освіти, а також сприятимуть розробці мистецтвознавчих спецкурсів та семінарських занять.

Особистий внесок здобувача. Запропонована наукова праця – це самостійно виконане дослідження, у якому вперше у вітчизняному мистецтвознавстві комплексно досліджено особливості пластичної режисури в українському театальному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст., показано специфіку використання візуальної пластичної виразності в сценічній практиці сучасних вітчизняних режисерів.

Теоретичні та методологічні положення і висновки є результатом авторських досліджень. Усі публікації автора з теми дисертації – одноосібні.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час обговорення дисертації на засіданнях кафедри режисури естради та масових свят Київського національного університету культури і мистецтв; на науково-практичних конференціях, серед них: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Dynamics of the development of world science» (Ванкувер, Канада, 2020); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Сценічне мистецтво: творчі надбання та інноваційні процеси» (Київ, 2020); VIII Міжнародна науково-

практична конференція «Dynamics of the development of world science» (Ванкувер, Канада, 2020).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації висвітлено в 9-ти наукових працях. Серед них: 5 статей видані у наукових фахових періодичних виданнях України, 1 стаття включена до міжнародних наукометричних баз, 3 статті – у збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації і логіка викладу матеріалу зумовлена специфікою теми, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (272 позиції) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них 167 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано наукову проблему, мету і завдання, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про апробацію, публікації, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні основи дослідження пластичної режисури в українському театральному мистецтві» складається з двох підрозділів, у яких здійснено аналіз філософсько-естетичних, педагогічних, театрознавчих, культурологічних та мистецтвознавчих джерел, що дало змогу окреслити ступінь наукової розробки проблеми, зазначити основні методи та підходи до дослідження пластичної режисури як явища театального мистецтва.

У **підрозділі 1.1 «Пластична режисура як об'єкт мистецтвознавчого дослідження»** охарактеризовано рівень вивченості пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI ст.

У результаті аналізу наукової літератури систематизовано мистецтвознавчі та театрознавчі дослідження, а також культурологічні, педагогічні та філософські праці, проблематика яких корелює з мистецтвознавчим змістом дисертації.

Аналітичний огляд наукової літератури дає змогу зробити висновок, що окремі аспекти розвитку сучасної української пластичної режисури досліджено та проаналізовано в працях вітчизняних мистецтвознавців (О. Абрамович, С. Васильєва, Н. Владимирової, Л. Голубцової, М. Гринишиної, О. Зінич, Н. Єрмакової, М. Ковальова, О. Ковальчук, О. Клековкіна, О. Лачко, В. Мізак, Ю. Москвічова, В. Пацунова, Л. Пацунової, К. Станіславської, Ю. Станішевського, В. Фіалко та ін.).

Проте, не зважаючи на сформовану дослідницьку традицію та значний масив джерел, повноцінна реконструкція особливостей пластичної режисури українського театального мистецтва кінця XX – початку XXI ст., наукове вивчення її мови наразі не отримало спеціального комплексного висвітлення в межах теорії театальної режисури.

У підрозділі 1.2. *«Методи дослідження пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI століття та понятійно-категоріальний апарат»* окреслено методологічне підґрунтя дисертації, висвітлено особливості вирішення поставлених у роботі завдань; запропоновано методику, що дає змогу досліджувати пластичну режисуру в українському театральному мистецтві на прикладі вистав означеного періоду, в яких демонструються можливості даного феномену.

Дослідження базується на методі історико-культурного аналізу, вивчення закордонних та вітчизняних наукових праць з теорії театру, загального театрознавчого аналізу постановок провідних майстрів і молодих українських режисерів; режисерського аналізу композицій та авторських партитур вистав українських режисерів кінця XX – початку XXI ст. Застосовано методику комплексного аналізу тексту театральної постановки в єдності її семантичних, музичних і пластичних значень.

Уточнено театральні терміни та поняття, а також усунуто розбіжності в їхньому трактуванні. Виявлено значення пластичного мотиву в театральній лексикі.

Уточнюючи сенсову інтерпретацію деяких термінів театральної режисури (мізансцена, мізансценічний малюнок та ін.), здійснено спробу екстраполювати на теоретичні проблеми пластичної режисури театральні терміни, запозичені з суміжних видів мистецтва: живопису та скульптури (пластика, композиція, к'яроскуро, геометричні ритми, силует), музики (канон, мотив, контрапункт), літератури (текст, поетика), хореографії (пластичний мотив, пластична лінія), з метою глибокого аналізу процесу утворення пластичних мотивів у постановках вітчизняних режисерів.

Другий розділ *«Гене́за, функції та специфіка пластичної режисури»* складається з трьох підрозділів, в яких досліджується розвиток концепції пластичної режисури як явища театального мистецтва, охарактеризовано тілесність актора як формотворчого елементу режисерської мови, а також розглянуто сценографічне мистецтво як складову пластичної режисури.

У підрозділі 2.1. *«Формування основ пластичної режисури в процесі становлення та розвитку режисерського театру»* простежено становлення цілісної концепції пластичної режисури в динаміці.

Виявлено, що головною метою пластичної режисури доби модернізму було створення унікальних сценічних творів, що сповнені інноваційних виражальних засобів театальної мови, заснованих на внутрішній свободі та специфічному світогляді режисера.

Зазначається, що в постмодернізмі пластична режисура отримала виявлення в: актуалізації синкретизму, синтетизму та змішання різноманітних режисерських прийомів, стилів, методів, театральних жанрів, форм та ін.

У підрозділі 2.2 *«Тілесна виразність актора як формотворчий елемент режисерської мови: теоретичні погляди та сценічна практика»* досліджено специфіку сенсових пластичних взаємодій актора як одного з основних засобів втілення режисерської концепції, а також здійснено мистецтвознавче дослідження тілесності в контексті специфіки театального мистецтва.

Зазначається, що наприкінці XIX – на початку XX ст. однією з тенденцій в театральному мистецтві стає звернення до тілесної виразності актора, що доцільно розглядати як спробу «вкорінити» людину в реальності засобами звернення до тіла в тогочасних художніх практиках. Фокусування театральних режисерів на пластичній виразності посприяло розвитку нових прийомів, в яких тіло позиціонується як головний акторський інструмент.

Виявлено, що засоби тілесної виразності розкривають знаки, надають значення «рухомим зображенням», що потім стають одноосібними, відмінними від нашого буденного тіла, перетворюючись на інструмент мислення.

У підрозділі 2.3 *«Пластика сценічного простору: просторово-часові відношення як важливі елементи пластичної режисури»* розкрито та конкретизовано роль просторово-часових відношень як важливих елементів пластичної режисури, а також проаналізовано особливості сценографічного мистецтва як складової пластичної режисури.

Виявлено, що простір та глибина, відтворені в театральній постановці є особливим чином організована система, складовими елементами якої є засоби художньої виразності різних видів театального мистецтва. Способи організації сенсорного простору театральної постановки спрямовані на варіативність сприйняття глядачем художніх образів. Театральний простір, звук, світло, колір, предмети, безпосередньо метод створення постановки не лише впливають на формування сенсу і загальне розуміння вистави, а й на емоційний стан людини (актора і глядача), що формується в швидкоплинному, виключному та неповторному моменті.

Зауважено, що композиційну завершеність пластична розробленість сценічного простору набуває у взаємодії акторської гри та пластики сценічних форм, загального візуально визначеного середовища вистави.

Третій розділ *«Пластична режисура як феномен українського театального мистецтва кінця XX – початку XXI століття»* складається з трьох підрозділів, у яких виявлено специфіку візуальної пластичної виразності в контексті трансформаційних процесів українського театального мистецтва кінця XX – початку XXI ст. (на матеріалі драматичних театрів); проаналізовано особливості трансгресії художньої образності пластичних дійств на українській театральній сцені 1991–2020 рр.; окреслено шляхи та перспективи розвитку вітчизняної пластичної режисури в контексті глобальних і глокальних тенденцій театального мистецтва XXI ст.

У підрозділі 3.1 *«Візуальна пластична виразність в контексті розвитку вітчизняного театального мистецтва (драматичні театри)»* досліджено проблематику візуальної пластичної виразності в творчості українських режисерів наприкінці XX – на початку XXI ст.; розглянуто особливості процесів конвергенції елементів візуальних та аудіальних видів мистецтв в умовах вітчизняного театального простору означеного періоду.

Зауважено, що українське театральне мистецтво кінця XX – початку XXI ст., в якому заявляє про себе сучасна пластична режисура, засвідчує тенденції розвитку нової естетичної реальності, що демонструє унікальні за органікою інноваційні форми синтезування елементів театального тексту.

У підрозділі 3.2 *«Трансгресія художніх форм в режисерських пошуках початку ХХІ ст.: пластичні дієства на українській театральній сцені»* екстрапольовано філософський концепт трансгресії на галузь пластичної режисури; розглянуто проблематику трансгресії художніх форм у сучасному вітчизняному театрі на матеріалі Експериментального театру-студії режисера В. Більченка, творчої майстерні Національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса «Театр у кошику» (режисер І. Волицька), Центру сучасного мистецтва «ДАХ» В. Троїцького та Криворізького театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху» О. Бельського.

Зауважено, що візуалізація художнього образу в сценічному просторі позиціюється в межах даного дослідження як трансгресія пластичних форм, режисерська стратегія виходу за межі пізнаного, що знаменує феномен переходу від можливого до неможливого.

У підрозділі 3.3 *«Шляхи та перспективи розвитку вітчизняної пластичної режисури в контексті глобальних і глокальних тенденцій театрального мистецтва ХХІ ст.»* проаналізовано провідні тенденції сучасного українського театрального мистецтва.

Виявлено, що провідними тенденціями театрального простору є звернення до семіотичного вирішення окремих сцен задля посилення образно-сенсової структури вистави, або створення сценічної постановки засобами пластичної майстерності актора.

Мистецтвознавчий аналіз вистав українських театрів дає підстави констатувати, що наразі українське театральне мистецтво лишається об'єктом авторських експериментів постановників, спроб посилення впливу сенсово-змістових аспектів вистави на глядача, перетворення її на соціально значуще явище завдяки використанню принципів пластичної режисури, а останні тенденції засвідчують активізацію розвитку вітчизняного театрального мистецтва в напрямі драматично-пластичного театру.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставленої мети та визначених завдань, основних положень та результатів дослідження пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст., сформульовано висновки:

1. На основі аналізу наукових джерел підтверджено актуальність теми дослідження. З'ясовано, що комплексного мистецтвознавчого дослідження пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст. проведено не було – лише деякі аспекти означуваного питання (засоби пластичного оформлення сценографічного простору, пластичної виразності актора та ін.) знайшли відображення у науковому доробку українських вчених.

Історіографічний аналіз дав змогу сформулювати теоретичну базу дослідження, уточнити понятійно-категоріальний апарат, виявити специфіку та окреслити перспективи розвитку пластичної режисури в українському театральному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ ст.

2. Запропоновано методику, що дає змогу розглянути пластичну режисуру як цілісне явище світового та українського театрального мистецтва в ретроспективі та на сучасному етапі. Методика заснована на застосуванні комплексного підходу з використанням загальнонаукових методів аналізу та синтезу, спеціальних мистецтвознавчих методів спостереження, систематизації та узагальнення, жанрово-стильового та композиційного аналізу і включає: розкриття особливості генези пластичної режисури в театральному мистецтві різних країн у різні історичні періоди (діахронний та синхронний аналіз); виявлення особливостей пластичного вираження вистав та простеження внутрішніх зв'язків між використаними режисерами засобів зовнішньої виразності та сенсово-смысловим звучанням сценічного твору (компаративний метод); опис та аналіз творів театрального мистецтва на основі образно-стилістичного та формально-стильового аналізу, для виявлення системи стійких форм та виражальних якостей, властивих режисерським стилям, осмисленню художньо-естетичних особливостей стилістики театральних постановок, інтерпретації індивідуальних прийомів пластичної режисури українських режисерів; здійснення мистецтвознавчого аналізу на теоретичному (композиція, символіка, простір, структура, форма та ін.), структурному (семантичний, синтаксичний, змістовий, жанровий), понятійному та транстермінологічному рівнях.

Запропоновано визначення поняття «пластична режисура» як вид сценічно-театральної діяльності, що передбачає первинність візуально-тілесного підходу на всіх етапах постановки вистави та його домінантність у передачі режисерської думки.

3. З'ясовано, що «пластична виразність» розуміється в контексті режисерської діяльності як одна з найважливіших характеристик художнього образу театральної постановки, що полягає у відображенні сенсово-змістової частини в чуттєвій формі та викликає у глядача відчуття задоволення від процесу сприйняття цілісної та єдиної художньої форми як реакцію на виразність сценічної мови. Під «пластичною виразністю» театральної постановки розуміємо специфічні способи створення художньої образності твору. Пластичний образ театральної постановки – це динамічна конструкція, в якій кожен окремих дієвий елемент має індивідуальне місце та функцію в процесі взаємодії з іншими елементами. Пластична мова актора – це своєрідна художня система, що розвивається під впливом двох взаємодоповнюючих процесів – сенсо- та формотворення. Сенсове значення пластичної виразності актора складається з індивідуальної значущості виразних рухів тіла та універсального сенсу тілесності в культурі. Елементами процесу сенсоутворення є пластичні мотиви – природні та умовні рухи, що сприяють чіткішому уявленню багатогранної структури мови театральної постановки.

Дослідження виявило, що канонічні знаки пластики виражаються в: типі театральної мови (сценічна лексика), типі дії (образ) та типі реакції (тілесний рух); жести (руки актора), вчинку (міміка актора) та поведінковому тексті (майстерність актора).

Показано, що пластичне рішення вистави формується в процесі постійного спілкування акторів із предметним світом сцени, сукупним

сценічним середовищем. У взаємодії акторської гри та пластики сценічних форм, візуально визначеного середовища вистави, отримує композиційну завершеність пластична розробка сценічного простору.

4. Пластична режисура формувалася як динамічна конструкція, в якій кожен окремий дієвий елемент має індивідуальне місце та функцію в процесі взаємодії з іншими елементами. Показано, що осмислення режисури як мистецтва композиції відбувається завдяки експериментаторам-авангардистам – В. Мейерхольду, С. Ейзенштейну, Л. Курбасу, В. Меллеру, натхнених сміливими новачками європейських театральних діячів (Г. Крега, М. Райнхарда та ін.), творчість яких пов'язана з антинатуралістичними напрямками, на шляху до символістичного театру і театру, що віщував появу експресіонізму.

Мізансценування стає однією з основних частин мистецтва пластичної режисури, а в методі побудови мізансцен відображувався творчий метод режисера, певної режисерської школи або театального напрямку.

Результатом відходження від класичної естетики стає нівелювання канонічного (як способу вираження на візуальному рівні: сформованої системи символів, що адекватні культурі свого часу; уособлення традицій художнього мислення та певної мистецької практики), переосмислення режисерами основних категорій прекрасного, що проявилось насамперед у синтезуванні концептуального та чуттєвого, естетизації потворного, заміні піднесеного дивним та дивакуватим, а трагічного – парадоксальним.

5. Унаслідок концептуалізації особливостей розвитку тілесності актора як формотворчого елемента режисерської мови виявлено, що трансформації соціокультурного простору на межі XIX–XX ст. та подальшого розвитку режисерського театру на рівні тілесно-ментальних змін, відображені в структурному, кінетичному та пластичному аспектах акторської майстерності.

У процесі складного синтезу тілесність поступово перетворюється з засобу акторської виразності, за допомогою якої в умовах театального простору розповідається історія, на джерело міметичних значень та сенсів у процесі відтворення мистецтва дійсності. Театральні режисери тяжіють до сценічного втілення унікальних просторово-часових ситуацій, що сприяють перетворенню актора на інструмент самопізнання тілесних реакцій – позбуваючись рухових стереотипів, він набуває нових можливостей.

У світовому соціокультурному просторі початку XXI ст. актуальним лишається тілесно-візуалістичне орієнтування культури і мистецтва. Провідними тенденціями театального простору є звернення до семіотичного вирішення окремих сцен задля посилення образно-сенсової структури вистави, або створення сценічної постановки засобами пластичної майстерності актора.

6. Конкретизовано значення та роль просторово-часових відношень як важливих елементів пластичної режисури. Виявлено, що найголовнішою умовою існування естетичної реальності пластичної режисури є структурна цілісність, що уособлює тісний зв'язок усіх структурних елементів – засобів художньої виразності театального твору (втілюють режисерську ідею, трансформуючи її на художній образ). Умовно-символічна природа театального простору пояснює характер рішення просторово-часової компоненти

конкретного сценічного твору та впливає на його образний лад. Відповідно, просторово-часові особливості позиціонуються як визначальні в процесі формування художнього образу та способі його побутування.

Внаслідок концептуалізації особливостей сценографічного мистецтва як складової пластичної режисури виявлено, що завдяки історично сформованому типу їх взаємозв'язку – дієвій сценографії – реалізується унікальний підхід до вирішення сценічного простору, для створення узагальненої, цілісної емоційно-чуттєвої картини, що символізує ідею твору.

Багатоманіття пластичної мови пов'язано з переміщенням сценічних мас, зміною світло-колеристичної насиченості та спрямованості, а також з ходом розвитку драматичного діалогу, дії п'єси в цілому. Пластичне вирішення театральної постановки формується в спілкуванні актора з предметним світом сцени, сукупним сценічним середовищем.

7. Виявлено особливості візуально-пластичної образності театральних постановок Д. Богомазова, В. Козьменко-Делінде та А. Жолдака, здійснених на сценах драматичних театрів України крізь призму культурної мутації, формування нової художньо-естетичної мови постдраматичного театру та специфічних змін в естетиці пластичної режисури кінця XX – початку XXI ст.

Дослідження індивідуальної методології, стилістики та проблематики пластичної режисури майстрів української сцени виявило, що в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI ст. режисерські пошуки в сфері візуальної пластичної виразності проявилися передусім в контексті активного інтегрування різноманітних пластичних елементів як доповнення вербальної структури постановки та/або її заміни у певні моменти сценічної дії, відповідно до авторського бачення постановника, з метою посилення сенсово-змістового навантаження твору. Співвідношення вираження та зображення в сучасному українському театральному мистецтві породжує інноваційні підходи до осмислення та освоєння пластичного мистецтва.

8. Виявлено особливості трансгресії художньої образності пластичних дійств на українській театральній сцені кінця XX – початку XXI ст. на матеріалі Експериментального театру-студії (режисер В. Більченко), творчої майстерні Національного центру театального мистецтва імені Леся Курбаса «Театр у кошику» (режисер І. Волицька), Центру сучасного мистецтва «ДАХ» В. Троїцького, Криворізького театру музично-пластичних мистецтв «Академія руху» (режисер О. Бельський).

Трансгресія символізує прагнення сучасного експериментального, авангардного та пластичного театру відійти від класичних установок на абсолютну трансцендентальність, подолати межі свідомості та віднайти можливості нових позицій стосовно тілесності. Позиція режисерів спрямована передусім на переосмислення певного поняття або образу, зафіксованого в театральній практиці, в контексті пошуку інноваційних шляхів та прийомів пластичної режисури, що адекватні сучасному відчуттю світобуття.

Тенденція обміну та взаємодії між різними елементами театального мистецтва чітко відображені в сучасному українському експериментальному театрі та є умовою безперервного розвитку як за формою, так і за змістом.

Дослідження стилістичних характеристик українського пластичного театру виявило активізацію експериментального пошуку нових шляхів і форм вираження, фокусування уваги постановників на переході процесу сенсо- і формотворення на новий рівень осмислення буття.

9. Окреслено шляхи та перспективи розвитку вітчизняної пластичної режисури в контексті глобальних і глокальних тенденцій театрального мистецтва XXI ст. Доведено, що ідея глобального синтезу, характерна для української театральної практики кінця XX ст., посприяла створенню унікальних постановок, в яких рівнозначними за силою є драматургічне, поетичне, музичне та пластичне начало, вербальні та невербальні засоби акторської виразності. Українське театральне мистецтво кінця 2010-х – початку 2020-х рр. лишається об'єктом авторських експериментів режисерів-постановників, спроб посилення впливу сенсово-змістових аспектів вистави на глядача, перетворення її на соціально значуще явище завдяки використанню принципів пластичної режисури.

На основі проведеного комплексного аналізу постановок театрів України кінця XX – початку XXI ст. можемо стверджувати, що характерними тенденціями пластичної режисури в сучасному українському театральному мистецтві є: використання вербальних засобів виразності для провокації певного відчуття, образу або контексту, замість традиційного повідомлення, спрямованого на комунікацію; розширення меж існування актора на сцені (наприклад, як людина-функція, лялька або маріонетка, які доповнюють рухоме зображення або реалізують формальну функцію присутності) та манери гри (реалістичної, ірреалістичної, символістської та ін.); посилення видовищності постановок, іноді максимальне наближення до візуального театру за умови опрацювання амбівалентності, прихованості та інших параметрів сенсово-змістового аспекту; посилення уваги до тілесної та духовної недосконалості особистості; прагнення до вираження ідейно-художнього задуму постановки у пластичній формі; специфічна філософія відчуженого тіла; тенденція до розділення пластичного, вербального та аудіального планів засобами ритмічного розподілу тілесних рухів та музики, фокусування на візуальному аспекті акторського виконавства, урізноманітнення манери артикуляції або вокалізації, розмивання меж музичного та позамузичного звучання, зіставлення режисером різноманітних локацій та модусів сприйняття у гетеротопії (простір в середині простору).

Доведено, що пластична режисура в сучасному українському театральному мистецтві – це вид сценічно-театральної діяльності, що передбачає первинність візуально-тілесного підходу на всіх етапах постановки вистави та його домінантність у передачі режисерської думки.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів розглянутої проблематики. Матеріали дисертації відкривають перспективи для подальшого наукового дослідження пластичної режисури в українському театральному мистецтві XXI ст., що передбачає розширення джерельної бази, залучення нових сценічних творів та поглиблене вивчення окремих аспектів, зокрема, проблематики пластичного коду, стилістичної єдності та метафоричності пластичних елементів та ін.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Никоненко Р. М. Візуальна пластична виразність як тенденція розвитку українського театрального мистецтва (1990-ті – початок 2000-х рр.) // *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2020. № 21. С. 220–230.

2. Никоненко Р. М. Тілесна виразність актора у теоретичних поглядах та сценічній практиці ХХ – початку ХХІ ст. // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 3. С. 280–285.

3. Никоненко Р. М. Трансгресія художніх форм в сучасному українському пластичному театрі // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 2. С. 301–305.

4. Никоненко Р. М. Експериментальна творча майстерня «Театр у кошику»: засоби пластичної виразності // *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство»*. 2020. № 42. С. 177–182.

5. Никоненко Р. М. Новаторство візуально-пластичної образності в постановках А. Жолдака // *Мистецтвознавчі записки*. 2020. Вип. 37. С. 223–227.

Статті в наукових фахових виданнях, включених до міжнародних науково-метричних баз даних

6. Nykonenko R. M. Characteristic features and nature of the emergence and development of the artistic expression of plastic direction // *Paradigm of Knowledge*. 2019. № 2(34). pp. 173–185. [Никоненко Р. М. Характерні особливості та природа виникнення і становлення художньої виразності пластичної режисури].

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Никоненко Р. М. Розвиток української пластичної режисури в контексті світових тенденцій театрального мистецтва ХХІ ст. // *Dynamics of the development of world science : тези доповідей VIII Міжнародної науково-практичної конференції, Ванкувер, Канада, 15–17 квітня 2020 р. Vancouver : Perfect Publishing*, 2020. С. 608–612.

8. Никоненко Р. М. Пластична режисюра в сучасній науковій рефлексії // *Сценічне мистецтво: творчі надбання та інноваційні процеси : тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 23 квітня 2020 р. Київ : КНУКІМ*, 2020. С. 32–36.

9. Никоненко Р. М. Пластика сценічного простору: специфіка просторово-часових відношень // *Dynamics of the development of world science : мат. XII Міжнародної науково-практичної конференції, Ванкувер, Канада, 5–7 серпня 2020 р. Vancouver : Perfect Publishing*, 2020. С. 284 – 291.

АНОТАЦІЯ

Никоненко Р. М. Пластична режисура в українському театральному мистецтві кінця XX – початку XXI століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

У дисертації вперше в українському мистецтвознавстві проаналізовано особливості пластичної режисури в контексті сучасного українського театального мистецтва, екстрапольовано філософський концепт трансгресії на галузь пластичної режисури, розглянуто проблематику трансгресії художніх форм у сучасному вітчизняному театрі, а також окреслено шляхи та перспективи розвитку вітчизняної пластичної режисури в контексті глобальних і глокальних тенденцій сценічного мистецтва XXI ст.

Теоретично обґрунтовано феномен пластичної режисури в українському театральному мистецтві 1990–2020 рр.; виявлено специфіку сенсових пластичних взаємодій актора як одного з основних засобів втілення режисерської концепції та використання візуальної пластичної виразності в сучасній театральній практиці українських режисерів; проаналізовано спільні та відмінні ціннісні установки, а також форми репрезентації акторської тілесності в теоретичних розробках та сценічній практиці провідних режисерів XX – початку XXI ст.; розглянуто особливості процесів конвергенції елементів візуальних та аудіальних видів мистецтв в умовах вітчизняного театального простору означеного періоду та виявлено специфіку та індивідуальні особливості використання засобів пластичної виразності з метою розкриття сенсово-змістового наповнення постановок.

Ключові слова: пластична режисура, українське театральне мистецтво, тілесність, візуальна пластична виразність, образно-сенсова структура, композиція, мізансцена, сценографія.

АННОТАЦИЯ

Никоненко Г. М. Пластическая режиссура в украинском театральном искусстве конца XX – начала XXI века. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 «Теория и история культуры». – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2021.

В диссертации впервые в украинском искусствоведении проанализированы особенности пластической режиссуры в контексте современного украинского театального искусства, экстраполирован философский концепт трансгрессии на отрасль пластической режиссуры,

рассмотрена проблематика трансгрессии художественных форм в современном отечественном театре, а также намечены пути и перспективы развития отечественной пластической режиссуры в контексте глобальных и глокальных тенденций сценического искусства XXI века.

Теоретически обоснован феномен пластической режиссуры в украинском театральном искусстве 1990–2020 гг.; прослежена логика развития и трансформации методологических принципов театральной режиссуры, которая удостоверяет изменения режиссерского взгляда на актуальные проблемы современности, специфику перехода к постдраматическим методам деятельности; выявлена специфика смысловых пластических взаимодействий актера как одного из основных средств воплощения режиссерской концепции и использования визуальной пластической выразительности в современной театральной практике украинских режиссеров; проанализированы общие и отличительные ценностные установки, а также формы репрезентации актерской телесности в теоретических разработках и сценической практике ведущих режиссеров XX – начала XXI в.; рассмотрены особенности процессов конвергенции элементов визуальных и аудиальных видов искусств в условиях отечественного театрального пространства определенного периода и выявлена специфика и индивидуальные особенности использования средств пластической выразительности с целью раскрытия смыслово-содержательного наполнения постановок.

Исследование украинского театрального искусства обозначенного периода и пластической режиссуры впервые осуществлено с привлечением ведущих концептуальных положений искусствоведческой и философской мысли последних десятилетий, что может помочь открытию новых путей театроведческих исследований. В диссертации рассмотрены принципы пластической выразительности как феномена, характерного для экспериментальной театральной практики конца XX – начала XXI в.

Методологические основы исследования базируются на рассмотрении пластической режиссуры в украинском театральном искусстве конца XX – начала XXI в. под новым углом зрения – как совокупности использования характерных танцевально-пластических моделей в сценическом пространстве современного драматического театрального искусства, музыкально-пластического подхода к анализу драматургии, создание смысловой композиции постановки, мастерства построения мизансцен, использование пластической выразительности актера в процессе создания роли и образа сценического произведения в целом, образной деятельности, разработанности сценического пространства и передачи режиссерской мысли средствами визуального выражения.

Проанализированы тенденции развития украинской пластической режиссуры в контексте влияния мирового театрального искусства XXI в. на примере постановок современных отечественных режиссеров. Доказано, что режиссерские поиски в сфере визуальной пластической выразительности проявились прежде всего в контексте активного интегрирования различных пластических элементов как дополнение вербальной структуры постановки и /

или ее замены в определенные моменты сценического действия, в соответствии с авторского видения постановщика, с целью усиления смыслово-содержательной нагрузки произведения.

Определены пути и перспективы развития отечественной пластической режиссуры в контексте тенденций театрального искусства XXI века. Доказано, что пластическая режиссура в современном украинском театральном искусстве – это вид сценической театральной деятельности, которая предусматривает первичность визуально-телесного подхода на всех этапах постановки спектакля и его доминантность в передаче режиссерской мысли.

Ключевые слова: пластическая режиссура, украинское театральное искусство, телесность, визуальное пластическая выразительность, образно-смысловая структура, композиция, мизансцена, сценография.

SUMMARY

Nykonenko R. M. Plastic directing in the Ukrainian theatrical art of the end of the XX – the beginning of the XXI century. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for the Candidate Degree in Art History, Major 26.00.01 "Theory and History of Culture", Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

In the dissertation for the first time in Ukrainian art history the peculiarities of plastic directing in the context of modern Ukrainian theatrical art are considered and analyzed, the philosophical concept of transgression to the field of plastic directing is extrapolated, global and glocal trends in performing arts of the XXI century.

The phenomenon of plastic directing in the Ukrainian theatrical art of 1990–2020 is theoretically substantiated; the specifics of semantic plastic interactions of the actor as one of the main means of embodiment of the director's concept and use of visual plastic expressiveness in modern theatrical practice of Ukrainian directors are revealed; analyzed common and different values, as well as forms of representation of the actor's corporeality in the theoretical developments and stage practice of leading directors of the XX – early XXI centuries; the peculiarities of the processes of convergence of elements of visual and audio arts in the conditions of domestic theatrical space of the specified period are considered and the specifics and individual features of the use of means of plastic expression are revealed in order to reveal the semantic content of productions.

Key words: plastic directing, Ukrainian theatrical art, corporeality, visual plastic expressiveness, figurative-semantic structure, composition, mise-en-scène, scenography.

Підп. до друку 23.02.2021. Формат 60х90 ¹/₁₆. Папір друк. апарат.
Друк цифровий. Облік.-вид. арк. 0,86. Тираж 100 прим. Зам. 029.

Видавець і виготовлювач

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.*